

Király László

József Attila versei a megzenésítések tükrében

II. rész

Mivel cikksorozatomban első részének megírása óta újabb József Attila megzenésítéseket sikerült találnom a 30-40-es évekből, ezért mielőtt rátérek a következő 10 év kompozícióinak elemzésére, ezeket szeretném ismertetni.

Eddigi kutatásaim szerint az első József Attila megzenésítés Ottó Ferenc nevéhez fűződik. Ez a nem túl jelentékeny zeneszerző 1935-ben háromszólamú férfikart komponált a Favágó című vershez. (Talán nem véletlen, hogy ebben az évben született Balassa Sándor, aki 1998-ban szintén megzenésítette a Favágót, s ezzel megalkotta az egyik legjelentősebb zeneművet József Attila versére.) Nem mondható el ugyanez Ottó Ferenc kórusművéről. A száraz, jellegtelen, fantáziátlan zenei anyag akadémikus módon szerveződik. Tulajdonképpen eleget tesz a minimális szakmai követelményeknek, viszonylag változatosan használja a szólamokat. Imitációkat, komplementer ritmusokat hallunk, a „Hej, döntsöd a tőkét...” sorra még egy fugató is kialakul. Az egyes versszakokat – mechanikusan – hangnemműtásokkal választja el egymástól a szerző, de ez nem teszi boldoggá a hallgatót. A pusztán tényen – feltehetően az első megzenésítés érdemén – kívül Ottó Ferenc művének nincs jelentősége a zene történetében.

Akárcsak Vándor Sándor kompozícióinak. A kommunista rendszer mindent elkövetett (kottakiadványokkal, rádiófelvételekkel, évfordulós újságcikkkel), hogy ezt a közepes tehetségű zeneszerzőt népszerűvé tegye, de az erőfeszítések – érthető módon – nem jártak sikerrel. Az általam újabban megismert Három szegényember dal /1. Szegényember balladája, 2. Aki szegény..., +. Lopók között szegény ember/, valamint a Kovács, a Fán a levelek és a Fagy című versekre írt dalok egy zeneileg képzett, de a legkevésbé sem eredeti szerzőt mutatnak, aki időnként dilettáns megoldásokra is vetemedik. Nem szólnak rosszul ezek a dalok, különösképpen nem zavarják a hallgatót, de a versekhez alig van közük. A jellegtelen dallamok nem ragyogtatják fel a versek mondanivalóját, a nem túl igényes zongoraszólam kodályos, kicsit franciás hangzásvilága sem „emeli meg” a verseket. Ellenkezőleg: érdektelen dalszöveggé redukálja ezeket. Egyetlen példa: a Szegényember balladája című versre írt dal kottájában ott szerepel a „népdalszerűen” utasítás. Ez a népköltészet által ihletett vers paradox módon mégsem lesz erőteljesebb azáltal, hogy népdalszerű zenei anyagot húznak rá. Ennek magyarázata valószínűleg az, hogy a forma a zene által túlhangsúlyozódik a tartalom rovására. Így a keserű mondanivaló „megszelídül” a kellemes harmóniák és a népies dallam következtében. A többi dal is hasonló esztétikai problémákat vet fel, melyeknek elemzése inkább egy könyv, mint egy újságcikk keretébe férne.

Nem tesz hozzá ehhez a képhez az Öt szegény szól című kórusmű sem. A stílus meglehetősen vegyes: a kodályos pentatónia időnként egyházi énekeket idéző a hangzásokkal vegyül, egy-egy harmónia a jazz világát is emlékeztetünkbe idézi. Itt is az az érzésünk támad, hogy zene nélkül, a verset olvasva nagyobb élményben lenne részünk.

1937-ből származik a Tiszta szívvel című Vándor Sándor kórusmű. Ha van József Attila vers, melyet nem szabad megzenésíteni, ez a költemény feltétlenül azok közé tartozik. Ennek részletes taglalására – úgy gondolom – nincs igazán szükség. Ez a kórusmű semmilyen kapcsolatban sincs a verssel. Az érdektelen zenei anyag egyetlen „érdekessége”, hogy a „Hogyha nem kell senkinek, hát az ördög veszi meg” sorra a szerző egy közismert, magyar karácsonyi dalból vett dallam hangjait „adaptálta”...

Reinitz Béla, Vándor Sándor, Szalmás Piroska, Kadosa Pál, Tardos Béla és Ránki György mellett Farkas Ferenc is az elsők közé tartozott, akik József Attila verseit megzenésítették. 1939-ből két mű ismeretes: a Gyöngy és a Jut az ember című versekre komponált zongorakíséretes dalt a zeneszerző. S hogy milyet? Kellemesen hangzó, konzervatív, tonális stílusban írt, 3-es ütemű idillikus dal született a Gyöngy című versre. A finom diszsonanciákat is tartalmazó F-dúr zongorakíséret f-mollá szomorodik a „Halovány bár a göröngy” sor alatt, s hasonló megoldást találunk a második versszak megfelelő helyein.

A zene tehát szakszerűen megírt, jól hangzó, de érzésem szerint nem sok köze van a vershez. Annak csupán külső rétegét érintette meg a zeneszerző. /Zavaróan hat a nyilvánvaló prozódiai hiba is: "gyöngyszilánkok-kéntpotyog" / Ugyanez a helyzet a Jut az ember című vers esetében is: a költemény keserű mondanivalója elveszik a felszínes, népdalszerű megzenésítés során. Zenét szavakkal magyarázni nem könnyű dolog, de ha azt mondom: e két dal zenei anyaga helyet kaphatott volna a Csinom Palkó című operettben is, akkor nem kell tovább bizonygatnom, milyen távol áll Farkas Ferenc zenei világa József Attila verseinek mélységeitől. (A Gyöngy című vers zenéje pl.: Rosta Márton mézeskalácsos dalára emlékeztet.)

Egészen más a helyzet a Betlehemi királyok című, 1946-ban keletkezett Farkas Ferenc dallal. Az idillikus karácsonyi képhez jellegzetes karácsonyi hangvételű zene társul. A vers lüktetéséhez jól alkalmazkodik a váltakozó /négyes, kettes, hármás ütemű / ritmus. A zongorakíséretben felbukkanó disszonanciák jólesően színezik az alapvetően harmonikus zenét. Az É-dúr hangnemű dallamot is elszínezik a moll-tercek, s a C-dúr irányú hangnemi kitérés után jólesően érkezünk meg az alaphangnembe. Mivel a dallam viszonylag könnyen énekelhető, karácsonyi műsorokban, valamint József Attila emlékére rendezett irodalmi összeállítások illusztrációjaként is szívesen hallgatott dal lehet ez a kompozíció.

A fentebb említett dalokon kívül még a Mikor az utcán és a Nem emel föl című versekre írt Farkas Ferenc kompozíciókról tudnak a lexikonok.

A Cserépfalvi Kiadó a háború utáni években kottasorozatot indított útjára József Attila dalok címmel. Ebben a sorozatban jelent meg Ránki György Medvetánc című szerzeménye. Az 1942-ben keletkezett zongorakíséretes dal a többi Medvetánc-megzenésítéshez hasonlóan nem tesz hozzá a vershez, de a zenemű Ránki egyéni stílusának szellemes megnyilvánulása. A zongorakíséret végig egyenletes ritmusban mozog, egy bővített kvarttal színezett kvint-akkord kíséri az első két versszakot, majd a harmadik versszakban kvartra vált a harmónia. „Az állatnak van ingyen kedve” kezdetű sornál vált hangnemet a szerző. Az eszalapú akkordba a kvinten és a kvarton túl a terc is belép, majd tiszta hármashangzatot is hallunk a kíséretben (és a dallamban is), majd a kiinduló, C-alapú hangzatokkal zárul a dal. A harmóniák szellemes változtatása és a dallam megkomponált „bumfordisága” (ami különösen a bővített és tiszta kvartból álló hármashangzat-felbontástól válik különlegessé) teszi hangulatossá a dalt.

Talán az egyik kevésbé jelentős magyar zeneszerző volt az 1975-ben elhunyt Kardos István. Kompozíciói nemigen jutottak át a szakmai szűrőkön, dalait is elsősorban saját kiadásában jelentette meg. 1943-ban írt egy „párbeszédet” a Koldusok című versre, melyet Irodalmi szonok című kötetében 1965-ben publikált. 1946-ból származik a Kései sirató megzenésítése, majd 1954-ben írt újabb zongorakíséretes dalokat a Várlak, illetve a Gyöngy című versekre. Részletes elemzést e művek nem érdemelnek, mivel ami esztétikailag értékelhető ezekben, azt más szerzők műveiből igen jól ismerjük. Erőteljes francia hatás érződik egy némely dalán, elsősorban Ravel és Debussy zenéjének fáradt utánérzéseit hallhatjuk. Ami ezen kívül található e dalokban, az viszont meglehetősen primitív, helyenként szinte dilettantisztikus. Eredeti ötlete, mondanivalója nincs a szerzőnek, így a versek is jelentéktelenné válnak a megzenésítés során. Naiv és illusztratív: ezekkel a szavakkal illethető az a két dal (A kanász, Fiala asszonyok éneke) is, melyek a Zeneműkiadó gondozásában jelent meg 1960-ban. Keletkezési idejük nem kideríthető, de zenetörténeti jelentőségük nem nagyobb a fentebb ismertetetteknél.

1945. június-júliusában alkotta meg Veress Sándor – a később külföldre távozott zeneszerző – Öt József Attila dalát. E dalok „érdekessége”, hogy szinte mindegyik más stílusban íródott. Az első dal /"Ha ki erős ember"/ dal problematikája nézetem szerint a következő: A vers ritmusára erősen hatott a magyar népzene. Különös módon a népzenei idéző megzenésítés mégsem „áll jól” ezen a versen. E zene felidézi a hallgatóban a Toborzót Kodály Hári Jánosából, valamint a „Még azt mondják, nem illik, a tánc a magyar-nak” kezdetű népdalt. Döntsék el esztéták, vajon illik-e a vers mondandójához az ilyenfajta zene.

A második dal (Reménytelenül) egy egészen más világból lép elénk. A vers pesszimista tartalmának megfelelően disszonáns harmoniák is megszólalnak időnként. A dallam többnyire recitativo, csak az „Én is így próbálok...” sortól kezdve válik dalszerűvé. Érdekessége a kvart lépésekből előbb felfelé, majd lefelé lépkedő motívum. A megzenésítéssel, pontosabban a vers zenei értelmezésével nem mindenütt lehet

egyetérteni. Pl.:A „Semmi ágán ül szívem” szavakat úgy zenésíti meg a szerző, hogy azonos hangon énekelte az első három szót, majd az „ül szívem” szavakra kis terccel feljebb lép a dallam, s azonos hangokon szólal meg mind a két szó. Nézetem szerint így elsikkad a vers legfőbb mondanivalója, és pedig az, hogy a „semmi” ágán /ül szívem/. Nyilvánvalóan nem az a lényeg, hogy „ül szívem...”, márpedig a megzenésítés által a szöveg így értelmeződik.

Hangulatos a Várlak című harmadik dal kissé Ravelt idéző világa. A lassú, háromnegyedes lökötésű, e-moll hangnemű dal jól fejezi ki a szerelmes várakozás lelkiállapotát. Hatásosak az „oly borzongós az éjjel” sorra írt harmóniak, mellyekkel a zene kilép az alaphangnemből. A szerző jó érzékkel vezeti fel befejezőként a dallamot a „végtelenségbe” szóra a kétvonalas asz hangra.

A Regős ének című vershez – valljuk be – nem nehéz hatásos zenét írni, mivel a vers folklorisztikus ritmusa „adja magát”. Veress Sándor változatos zongorakíséretet komponált a dalhoz. Nem „ragad bele” a mű elején beinduló ún. esztamos, staccatos kíséretbe, jó érzékkel variálja ezt a mozgásformát az egész darab során. Majd az utolsó versszakokban szeptolás tizenhatodokban kezd mozogni a kíséret, végül az alulról felfelé törő mozgás harminckettedekre vált, így a gyorsulás érzete keletkezik a hallgatóban. Az utolsó versszakra aztán újabb kísérő formát talál a szerző: a bal kéz staccatos nyolcadokban mozog, míg a jobb kéz tizenhatod meneteket játszik. Az utójátékban kvintolákká változik a ritmus, így hatásosan ismét felgyorsul, majd csattanóval zárul a tétel.

Az Emberiség című dal talán a legintellektuálisabb az öt közül. Nem tudni, vajon Veress Sándor ismerte-e a dal komponálása idején Ránki György művét e versre. Mindenesetre feltűnő, hogy a dal elején és végén – Ránki kompozíciójához hasonlóan – megjelenik a kvint-oktáv, valamint a kvart akkord. A „látalak sírni” kezdetű sornál romantikus zongorafutamok fölé széles ritmusértékekben mozgó dallamot feszít a szerző. Majd a zongorakíséret gyors mozgású anyaga trillába torkollik, lelassul és végül variálva visszatér a dal bevezető zenéje. Széles ritmusértékekben mozgó, súlyos akkordokkal ér véget a tétel.

Kodály Biciniumainak stílusában zenésítette meg a Betlehemi királyok című verset – a később avantgarde zeneszerzőként világhírűvé vált – Ligeti György. Tárgyalt időszakunk utolsó évében, 1946-ban keletkezett ez a kétszólamú kompozíció, melyet a Ligeti-összkiadás hanglemezfelvételén egy női és egy férfi énekes ad elő. A kétszólamúság lehetőségeit invenciózusan és szellemesen kihasználó kompozíció rendkívül hangulatos, és tulajdonképpen tovább lép a kodályi úton, mivel a példakép mesternél merészebb fordulatokat is használ. De a hétfokúság kereteit nem lépi át. Énekeseink és amatőr kórusaink számára reper-toár darab lehetne ez a kompozíció.

A Cserépfalvi Kiadó gondozásában jelent meg 1950-ben a Mama című Székely Endre szerzemény. Keletkezési idejét nem tudjuk, feltehetően valamikor a 40-es években született a mű. Reinitz Béla kissé dilettantisztikus, sanzonos megzenésítésével szemben Székely hangütése komolyabb és nagyobb szakmai tudásról árulkodik. Azonban túl azon, hogy – mint a legtöbb megzenésítés – nem tesz hozzá a vershez, a zenei anyag jellegtelen. S bár többé-kevésbé követi a vers mondanivalóját, néhány értelmezési hiba is szürkíti a nem túl szép dallamot. Pl.: az „ordítottam, toporzékoltam” szavak ugyanabban a hangmagasságban szólnak, mint az „Én még őszinte ember voltam” sor. A dallam felfelé törekszik ugyan, de a zeneszerző nem használja ki a dramaturgiai lehetőséget egy csúcspont kialakítására: „hagyja a dagadt ruhát másra”. Ez a sor ugyanazon a hangon folytatódik, mint amelyre az előző sor megérkezik, így erőtlenné válik a felszólítás. A dallamvezetés egyébként is meglehetősen szűkös, többnyire lépésszerű, nagyobb hangközugrást nemigen találunk, egy nagy szext kivételével. A másik értelmezési hiba: a „most látom, milyen óriás ő” sorban a „látom” szó kerül hangsúlyosabb helyre, holott e mondatban a „most” szó véleményem szerint fontosabb.

1946-ban a Szikra Kiadónál jelent meg Szegény ember nótái címmel Szabó Ferenc négy férfikara. E négy kompozíció közül háromból 1948-ban vegyeskari átdolgozás született. A Hosszú az Úristen című negyedik tételt érthető okoknál fogva nem írta át a szerző vegyeskarrá. Ez a népdalt utánzó dallamot és fáradt, konvencionális hármas-négyes hangzat világot felvonultató kórusmű eredeti formájában sem tesz hozzá semmit a vershez, ellenben a sorozatos prozódiai hibák egyenesen komikussá teszik a kompozíciót.

Folytatjuk.